

PRAWO PRYWATNE MIĘDZYNARODOWE

Maksymilian Pazdan

SERIA AKADEMICKA

16. WYDANIE

PRAWO PRYWATNE MIĘDZYNARODOWE

Maksymilian Pazdan

SERIA AKADEMICKA

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

16. WYDANIE

Stan prawny na 1 października 2016 r.

Wydawca
Agata Jędrasik

Redaktor prowadzący
Grażyna Polkowska-Nowak

Opracowanie redakcyjne
Katarzyna Paterak-Kondek

Łamanie
Mercurius

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by
Wolters Kluwer SA, 2017

ISBN: 978-83-8092-842-8
16. wydanie

Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 22 535 82 19
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Objaśnienia skrótów	13
---------------------------	----

Przedmowa do wydania szesnastego	19
--	----

Część OGÓLNA

Rozdział I

Wiadomości wstępne	23
---------------------------------	----

§ 1. Pojęcie i zadania prawa prywatnego międzynarodowego	23
--	----

I. Prawo prywatne międzynarodowe w znaczeniu wąskim	23
---	----

II. Prawo prywatne międzynarodowe w znaczeniu szerokim	27
--	----

III. Prawo prywatne międzynarodowe a prawo międzynarodowe postępowania cywilnego	30
---	----

IV. Prawo prywatne międzynarodowe a prawo międzynarodowe publiczne	32
---	----

§ 2. Rozwój prawa prywatnego międzynarodowego	33
---	----

I. Uwagi wstępne	34
------------------------	----

II. Szkoła statutowa	35
----------------------------	----

III. Fryderyk Karol von Savigny (1779–1861)	38
---	----

IV. Nowa szkoła włoska	39
------------------------------	----

V. Czasy nowsze i najnowsze	40
-----------------------------------	----

VI. Polska nauka prawa prywatnego międzynarodowego	42
--	----

§ 3. Źródła prawa prywatnego międzynarodowego	45
---	----

I. Prawo krajowe	46
------------------------	----

II. Europejskie prawo prywatne międzynarodowe	48
---	----

III. Prawo zwyczajowe	58
-----------------------------	----

IV. Orzecznictwo i doktryna	59
-----------------------------------	----

Rozdział II

Normy kolizyjne prawa prywatnego międzynarodowego	61
--	----

§ 4. Budowa i rodzaje norm kolizyjnych	61
--	----

I.	Budowa normy kolizyjnej	61
II.	Rodzaje norm kolizyjnych	63
§ 5.	Zakres normy kolizyjnej	63
§ 6.	Łącznik normy kolizyjnej	64
I.	Uwagi ogólne	64
II.	Obywatelstwo	68
III.	Miejsce zamieszkania (domicyl)	70
IV.	Miejsce pobytu zwykłego. Pobyt prosty	72
V.	Inne łączniki	73
§ 7.	Wykładnia. Luki	74
§ 8.	Zagadnienie kwalifikacji	75

Rozdział III

Oznaczenie i zastosowanie prawa właściwego	85	
§ 9. Kwestia wstępna	85	
§ 10. Odesłanie	89	
§ 11. Niejednolite prawo	95	
§ 12. Zmiana statutu	100	
§ 13. Obejście prawa	103	
§ 14. Klauzula porządku publicznego	104	
§ 15. Przepisy wymuszające swoje zastosowanie	109	
§ 16. Problemy związane z pojmowaniem i stosowaniem prawa właściwego ...	110	
I.	Zasady ogólne	111
II.	Dopuszczalność stosowania obcego prawa publicznego	114
III.	Sposoby usuwania niektórych trudności w trakcie stosowania prawa właściwego	115
A.	Zabiegi kwalifikacyjne	115
B.	Dostosowanie	116
C.	Ocena równoważności (ekwiwalentności) pojęć lub instytucji prawnych	117
D.	Dostosowanie czynności prawnej do wymagań niewłaściwego prawa	118

Część SZCZEGÓŁOWA

Rozdział IV

Osoby fizyczne i prawne	123	
§ 17. Osoby fizyczne	123	
I.	Prawo właściwe	124
II.	Zdolność prawna	126
III.	Uznanie za zmarłego i stwierdzenie zgonu	129
IV.	Ubezwłasnowolnienie	131

V.	Zdolność do czynności prawnych	131
VI.	Wyjątek na rzecz prawa miejsca prowadzenia przedsiębiorstwa (art. 11 ust. 2 ustawy z 2011 r.)	133
VII.	Wyjątek na rzecz <i>legis loci actus</i> (art. 12 ustawy z 2011 r.)	134
VIII.	Szczególna zdolność do czynności prawnych (art. 11 ust. 3 ustawy z 2011 r.)	136
IX.	Zdolność wekslowa i czekowa	137
X.	Imię i nazwisko osoby fizycznej	137
§ 18.	Osoby prawne	139
I.	Prawo właściwe	142
II.	Zakres zastosowania statutu personalnego	148
III.	Zmiana statutu	149
IV.	Wyjątek na rzecz prawa państwa, w którym przedsiębiorstwo jest prowadzone	150
V.	Wyjątek na rzecz prawa miejsca dokonania czynności prawnej ...	150
VI.	Ułomne osoby prawne	151
VII.	Międzynarodowe osoby prawne	152
VIII.	Spółki europejskie, spółdzielnie europejskie	152
§ 19.	Dobra osobiste osoby fizycznej i prawnej	153

Rozdział V

Czynności prawne. Przedstawicielstwo. Przedawnienie	155
§ 20. Dopuszczalność oraz dokonanie czynności prawnej	155
§ 21. Forma czynności prawnej	157
I. Unormowania krajowe	159
A. Artykuł 25 ustawy z 2011 r.	159
B. Prawo wekslowe i czekowe	164
II. Unormowania konwencyjne i europejskie	164
A. Konwencja wiedeńska o umowach międzynarodowej sprzedaży towarów z 1980 r.	164
B. Konwencyjne unormowania kolizyjne	165
C. Europejskie unormowania kolizyjne	167
§ 22. Wady oświadczenia woli	169
§ 23. Treść czynności prawnej jako przesłanka jej ważności	169
§ 24. Przedstawicielstwo	170
I. Przedstawicielstwo ustawowe	171
II. Pełnomocnictwo	172
§ 25. Przedawnienie	176

Rozdział VI

Zobowiązania	179
§ 26. Zobowiązania wynikające z czynności prawnych	179
I. Uwagi ogólne	193

A.	Wstęp	193
B.	Źródła prawa	195
C.	Zakres zastosowania rozporządzenia Rzym I	199
D.	Konwencja wiedeńska z 1980 r.	200
II.	Wybór statutu kontraktowego	204
A.	Uwagi wstępne	204
B.	Wybór prawa według Konwencji rzymskiej z 1980 r. o prawie właściwym dla zobowiązań umownych	205
C.	Wybór prawa według rozporządzenia Rzym I	207
III.	Poszukiwanie statutu kontraktowego w braku wyboru prawa	212
A.	Uwaga wstępna	212
B.	Stan prawny po wejściu w życie Konwencji rzymskiej z 1980 r. o prawie właściwym dla zobowiązań umownych	212
C.	Poszukiwanie prawa właściwego w braku wyboru prawa według rozporządzenia Rzym I	213
D.	Przepisy ustawy z 2011 r. uzupełniające rozporządzenie Rzym I ...	219
IV.	Umowy o pracę	220
A.	Uwagi wstępne	220
B.	Stan prawny po wejściu w życie Konwencji rzymskiej z 1980 r. o prawie właściwym dla zobowiązań umownych	222
C.	Umowa o pracę według rozporządzenia Rzym I	223
V.	Zobowiązania z jednostronnych czynności prawnych	224
VI.	Zobowiązania wekslowe i czekowe	224
VII.	Zakres zastosowania prawa właściwego dla stosunku zobowiązaniowego	226
A.	Rozważania ogólne	226
B.	Unormowanie Konwencji rzymskiej z 1980 r.	227
C.	Zakres zastosowania statutu kontraktowego na tle rozporządzenia Rzym I	227
§ 27.	Zobowiązania wynikające ze zdarzeń niebędących czynnościami prawnymi	231
I.	Stan prawny w okresie obowiązywania ustawy z 1965 r.	233
II.	Unormowania konwencyjne	235
III.	Stan prawny po wejściu w życie rozporządzenia Rzym II	238
A.	Zasady ogólne	238
B.	Wybór prawa właściwego	241
C.	Prawo właściwe w braku wyboru prawa	245
D.	Zakres zastosowania prawa właściwego	252
E.	Zasięg przedmiotowy rozporządzenia Rzym II	252
§ 28.	Zobowiązania związane ze stosunkami z innych dziedzin prawa cywilnego	255

Rozdział VII

Prawa rzeczowe. Posiadanie. Prawa własności intelektualnej	257
§ 29. Własność i inne prawa rzeczowe. Posiadanie	257
I. Prawo właściwe	260
II. Zagadnienia kwalifikacyjne	262
A. Łącznik miejsca położenia przedmiotu prawa rzeczowego (lub posiadania)	262
B. Pojęcie praw rzeczowych i posiadania	266
III. Zakres statutu rzeczowego	267
IV. Zmiana statutu rzeczowego	269
§ 30. Prawa własności intelektualnej	271
I. Uwagi wstępne	273
II. Unormowania ustawy z 2011 r.	274
III. Unormowania konwencyjne	274
A. Prawo autorskie	274
B. Własność przemysłowa	277

Rozdział VIII

Prawo rodzinne i opiekuńcze	281
§ 31. Materialne przesłanki zawarcia małżeństwa	281
I. Prawo właściwe	282
II. Zakres zastosowania prawa właściwego	285
§ 32. Forma zawarcia małżeństwa	289
I. Prawo właściwe	289
II. Zakres zastosowania prawa właściwego	291
III. Małżeństwa konsularne	291
§ 33. Skutki braku możliwości lub niezachowania formy zawarcia małżeństwa	292
I. Prawo właściwe	292
II. Zakres zastosowania prawa właściwego	293
§ 34. Stosunki osobiste i majątkowe między małżonkami	294
I. Prawo właściwe	295
II. Zakres zastosowania prawa właściwego	300
§ 35. Rozwiązanie małżeństwa i separacja	300
I. Prawo właściwe dla rozwiązania małżeństwa	301
II. Zakres zastosowania statutu rozwiązania małżeństwa	305
III. Separacja	308
§ 36. Pochodzenie dziecka. Odpowiedzialność rodzicielska	309
I. Ustalenie i zaprzeczenie pochodzenia dziecka	310
A. Prawo właściwe	310
B. Zakres zastosowania prawa właściwego	310
II. Uznanie dziecka	311
A. Prawo właściwe	311
B. Zakres zastosowania statutu uznania	312

III.	Odpowiedzialność rodzicielska. Środki ochrony dziecka	313
A.	Uwagi wstępne	313
B.	Jurysdykcja	314
C.	Prawo właściwe	316
IV.	Unormowania w konwencjach bilateralnych	318
§ 37.	Przysposobienie	320
I.	Prawo właściwe	321
II.	Stosunek normy z art. 57 do normy z art. 58	325
III.	Zakres statutu adopcyjnego	326
§ 38.	Alimentacja	330
I.	Prawo właściwe	330
II.	Zakres zastosowania prawa właściwego	337
§ 39.	Opieka i kuratela	338

Rozdział IX

Sprawy spadkowe	343	
§ 40. Statut spadkowy	343	
I.	Źródła prawa	344
II.	Poszukiwanie prawa właściwego	346
A.	Łącznik miejsca zwykłego pobytu spadkodawcy	346
B.	Reguła korekcyjna z art. 21 ust. 2 rozporządzenia spadkowego	349
C.	Ustalenie statutu spadkowego na podstawie obcych norm kolizyjnych	350
D.	Wybór statutu spadkowego	350
III.	Zakres zastosowania statutu spadkowego	352
A.	Wstęp	352
B.	Otwarcie spadku	352
C.	Zdolność dziedziczenia	353
D.	Kommorienci	353
E.	Niegodność dziedziczenia	355
F.	Powołanie do dziedziczenia	355
G.	Ustalenie zawartości spadku	356
H.	Sukcesja uniwersalna oraz inne sposoby nabycia praw do majątku spadkodawcy po jego śmierci	357
I.	Zapis windykacyjny	358
J.	Przyjęcie lub odrzucenie spadku	362
K.	Stosunki między współspadkobiercami. Odpowiedzialność za długi spadkowe. Wyrównanie korzyści	362
L.	Ochrona dziedziczenia	363
Ł.	Rezerwa lub zachówek	363

M. Wykonawcy testamentu. Zarządcy spadku	364
N. Dział spadku	364
O. Spadek bezdziedziczny	365
§ 41. Statut czynności prawnych zawierających rozrządzenia na wypadek śmierci	367
I. Uwagi wstępne	368
II. Testamenty	369
III. Umowy dziedziczenia	371
IV. Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia	374
V. „Ważność materialna” rozrządzeń na wypadek śmierci	374
VI. Europejskie poświadczenie spadkowe	375

Rozdział X

Problematyka kolizyjnoprawna mediacji i międzynarodowego arbitrażu

handlowego	379
§ 42. Umowa o mediację	379
I. Mediacja jako alternatywny sposób rozwiązywania sporów	380
II. Regulacje mediacji	381
III. Statut umowy o mediację	382
§ 43. Umowa o arbitraż (zapis na sąd polubowny)	383
I. Uwagi wstępne	385
II. Zasięg statutu umowy o arbitraż	388
III. Zdatność arbitrażowa	388
IV. Zdolność do zawarcia umowy o arbitraż	389
V. Dojście do skutku umowy o arbitraż	390
VI. Wymagania dotyczące formy	390
VII. Pełnomocnictwo do zawarcia umowy o arbitraż	391
VIII. Skutki procesowe umowy o arbitraż	391
§ 44. Umowa stron z arbitrem lub arbitrami (<i>receptum arbitrii</i>)	391
§ 45. Prawo stosowane w międzynarodowym arbitrażu handlowym	396

ANEKS

1. Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. – Prawo prywatne międzynarodowe (tekst jedn.: Dz.U. z 2015 r. poz. 1792)	403
2. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) Nr 593/2008 z dnia 17 czerwca 2008 r. w sprawie prawa właściwego dla zobowiązań umownych (Rzym I) (Dz.Urz. UE 2008 L 177/6; sprost. Dz.Urz. UE 2009 L 309/87)	419
3. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) NR 864/2007 z dnia 11 lipca 2007 r. dotyczące prawa właściwego dla zobowiązań pozaumownych („Rzym II”) (Dz.Urz. UE 2007 L 199/40)	443

4. Decyzja Rady z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie zawarcia przez Wspólnotę Europejską Protokołu haskiego z dnia 23 listopada 2007 r. o prawie właściwym dla zobowiązań alimentacyjnych (2009/941/WE) (Dz.Urz. UE L 331 z 16.12.2009 r., s. 17)	463
5. Konwencja o jurysdykcji, prawie właściwym, uznawaniu, wykonywaniu i współpracy w zakresie odpowiedzialności rodzicielskiej oraz środków ochrony dzieci, sporządzona w Hadze dnia 19 października 1996 r. (Dz.U. z 2010 r. Nr 172, poz. 1158)	467
6. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady UE nr 650/2012 z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego (Dz.Urz. UE L 201 z 27.07.2012 r., s. 107 z późn. zm.)	489
Skorowidz	543

OBJAŚNIENIA SKRÓTÓW

I. Źródła prawa

- ETS – Europejski Trybunał Sprawiedliwości (obecnie: Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej – TSUE)
- k.c.austr. – Kodeks cywilny austriacki z 1811 r. (ABGB)
- k.c.franc. – Kodeks cywilny francuski z 1804 r.
- k.c.hiszp. – Kodeks cywilny hiszpański z 1889 r.
- k.c.niem. – Kodeks cywilny niemiecki z 1896 r. (BGB)
- k.c.; k.c.pol. – ustawa z dnia 23 maja 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r. poz. 380 z późn. zm.)
- k.c.szwajc. – Kodeks cywilny szwajcarski z 1907 r.
- k.h. – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 czerwca 1934 r. – Kodeks handlowy (Dz.U. Nr 57, poz. 502 z późn. zm.)
- k.m. – ustawa z dnia 18 września 2001 r. – Kodeks morski (tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r. poz. 66)
- k.p. – ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (tekst jedn.: Dz.U. z 2014 r. poz. 1502 z późn. zm.)
- k.p.c. – ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz.U. z 2014 r. poz. 101 z późn. zm.)
- k.r.o. – ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn.: Dz.U. z 2015 r. poz. 2082 z późn. zm.)
- k.s.h. – ustawa z dnia 15 września 2000 r. – Kodeks spółek handlowych (tekst jedn.: Dz.U. z 2013 r. poz. 1030 z późn. zm.)
- Konstytucja RP – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm. i ze sprost.)
- p.a.s.c. – ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. poz. 1741 z późn. zm.)
- ustawa z 1926 r. – ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. – Prawo prywatne międzynarodowe (Dz.U. Nr 101, poz. 581 z późn. zm.)
- ustawa z 1965 r. – ustawa z dnia 12 listopada 1965 r. – Prawo prywatne międzynarodowe (Dz.U. Nr 46, poz. 290 z późn. zm.)

- ustawa z 2011 r. – ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. – Prawo prywatne międzynarodowe (tekst jedn.: Dz.U. z 2015 r. poz. 1792)
- pr. czek. – ustawa z dnia 28 kwietnia 1936 r. – Prawo czekowe (tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r. poz. 642)
- pr. lotn. – ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. – Prawo lotnicze (tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r. poz. 605 z późn. zm.)
- pr. not. – ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie (tekst jedn.: Dz.U. z 2014 r. poz. 164 z późn. zm.)
- pr. weksl. – ustawa z dnia 28 kwietnia 1936 r. – Prawo wekslowe (tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r. poz. 160)
- przep. wprov. – przepisy wprowadzające (do poszczególnych ustaw)
- rozporządzenie Rzym I – rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 593/2008 z dnia 17 czerwca 2008 r. w sprawie prawa właściwego dla zobowiązań umownych (Rzym I) (Dz.Urz. UE L 177 z 04.07.2008 r., s. 6)
- rozporządzenie Rzym II – rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 864/2007 z dnia 11 lipca 2007 r. dotyczące prawa właściwego dla zobowiązań pozaumownych (Dz.Urz. UE L 199 z 31.07.2007 r., s. 40)
- rozporządzenie nr 1346/2000 – rozporządzenie Rady (WE) nr 1346/2000 z dnia 29 maja 2000 r. w sprawie postępowania upadłościowego (Dz.Urz. UE L 160 z 30.06.2000 r., s. 1)
- rozporządzenie nr 44/2001 – rozporządzenie Rady (WE) nr 44/2001 z dnia 22 grudnia 2000 r. w sprawie jurysdykcji i uznawania orzeczeń sądowych oraz ich wykonywania w sprawach cywilnych i handlowych (Dz.Urz. UE L 12 z 16.01.2001 r., s. 1 z późn. zm.)
- rozporządzenie nr 2201/2003 – rozporządzenie Rady (WE) nr 2201/2003 z dnia 27 listopada 2003 r. dotyczące jurysdykcji oraz uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich oraz w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej, uchylające rozporządzenie (WE) nr 1347/2000 (Dz.Urz. UE L 338 z 23.12.2003 r., s. 1 z późn. zm.)
- rozporządzenie nr 4/2009 – rozporządzenie Rady (WE) nr 4/2009 z dnia 18 grudnia 2008 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń oraz współpracy w zakresie zobowiązań alimentacyjnych (Dz.Urz. UE L 7 z 10.01.2009 r., s. 1)
- rozporządzenie nr 1215/2012 – rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1215/2012 z dnia 12 grudnia 2012 r. w sprawie jurysdykcji i uznawania orzeczeń sądowych oraz ich wykonywania w sprawach cywilnych i handlowych (Dz.Urz. UE L 351 z 20.12.2012 r., s. 1)
- rozporządzenie spadkowe – rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 650/2012 z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego (Dz.Urz. UE L 201 z 27.07.2012 r., s. 107 z późn. zm.)
- TFUE – Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej z dnia 25 marca 1957 r. (Dz.Urz. C 202 z 07.06.2016 r., s. 47 – wersja skonsolidowana)
- TUE – Traktat o Unii Europejskiej z dnia 7 lutego 1992 r. (Dz.Urz. C 202 z 07.06.2016 r., s. 13 – wersja skonsolidowana)

II. Wykaz skrótów tytułów opracowań najczęściej cytowanych

- Bagan-Kurluta, *Prawo* 2002, 2006, 2011, 2015 – K. Bagan-Kurluta, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2002, 2006, 2011, 2015
- Balicki, MPP – J. Balicki, *Międzynarodowe prawo prywatne*, Lublin 1976
- Europeizacja pr.pryw. – Europeizacja prawa prywatnego*, red. M. Pazdan, W. Popiołek, E. Rott-Pietrzyk, M. Szpunar, Warszawa 2008, t. 1 i 2
- Gołaczyński, *Prawo* 2003, 2008, 2011, 2015 – J. Gołaczyński, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2003, 2008, 2011, 2015
- Jakubowski, *Prawo* – J. Jakubowski, *Prawo międzynarodowe prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 1984
- Jakubowski i in., *Zarys* – J. Jakubowski, M. Tomaszewski, A. Tynel, A.W. Wiśniewski, *Zarys międzynarodowego prawa handlowego*, Warszawa 1983
- Księga Agopszowicza – Rozprawy z prawa cywilnego i ochrony środowiska ofiarowane Profesorowi Antoniemu Agopszowiczowi*, red. A. Lipiński, Katowice 1992
- Księga Barty i Markiewicza – Spory o własność intelektualną. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorom Januszowi Barcie i Ryszardowi Markiewiczowi*, red. A. Matlok, S. Stanisławska-Kloc, Warszawa 2013
- Księga Błęszyńskiego – Oblicza prawa cywilnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Błęszyńskiemu*, red. K. Szczepanowska-Kozłowska, Warszawa 2013
- Księga Całusa – Studia i rozprawy. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Andrzejowi Całusowi*, red. A. Janik, Warszawa 2009
- Księga Drozda – Rozprawy cywilistyczne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Drozdowi*, red. M. Pecyna, J. Pisuliński, M. Podrecka, Warszawa 2013
- Księga Erecińskiego – Aurea Praxis. Aurea Theoria. Księga Pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*, t. 1 i 2, red. J. Gudowski, K. Weitz, Warszawa 2011
- Księga Gawlika – Rozprawy z prawa cywilnego, własności intelektualnej i prawa prywatnego międzynarodowego. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Bogusławowi Gawlikowi*, red. J. Pisuliński, P. Tereszkiwicz, F. Zoll, Warszawa 2012
- Księga Gniewka – Współczesne problemy prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Gniewka*, red. J. Gołaczyński, P. Machnikowski, Warszawa 2010
- Księga Góralskiego – Finis legis Christus. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, red. J. Wroceński, J. Krajczyński, t. 1 i 2, Warszawa 2009
- Księga Kępińskiego – Problemy polskiego i europejskiego prawa prywatnego. Księga pamiątkowa Profesora Mariana Kępińskiego*, red. K. Klafkowska-Waśniowska, R. Sikorski, M. Sokołowski, Warszawa 2012
- Księga Lityńskiego – O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, red. M. Mikołajczyk, t. 1 i 2, Białystok–Katowice 2010
- Księga Okolskiego – Prawo handlowe XXI wieku. Czas stabilizacji, ewolucji czy rewolucji. Księga jubileuszowa Profesora Józefa Okolskiego*, red. M. Modrzejewski, Warszawa 2010
- Księga Oleszki – Rozprawy z prawa prywatnego. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Aleksandrowi Oleszce*, red. A. Dańko-Roesler, J. Jacyszyn, M. Pazdan, W. Popiołek, Warszawa 2012
- Księga Pazdana I – Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*, red. L. Ogiegło, W. Popiołek, M. Szpunar, Kraków 2005

- Księga Pazdana II – Rozprawy z prawa prywatnego i notarialnego. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Maksymilianowi Pazdanowi*, red. A. Dańko-Roesler, A. Oleszko, R. Pastuszko, Warszawa 2014
- Księga Przybyłowskiego – Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Kazimierza Przybyłowskiego*, red. W. Osuchowski, M. Sośniak, B. Walaszek, Kraków 1964
- Księga Radwańskiego – Problemy kodyfikacji prawa cywilnego (studia i rozprawy). Księga pamiątkowa ku czci Profesora Zbigniewa Radwańskiego*, red. S. Sołtysiński, Poznań 1990
- Księga Rajskiego – W kierunku europeizacji prawa prywatnego. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Jerzemu Rajskiemu*, red. A. Brzozowski, W. Kocot, K. Michałowska, Warszawa 2007
- Księga Skąpskiego – Rozprawy z polskiego i europejskiego prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Józefowi Skąpskiemu*, red. A. Mączyński, M. Pazdan, A. Szpunar, Kraków 1994
- Księga Sobańskiego – Valeat aequitas. Księga pamiątkowa ofiarowana Księdzu Profesorowi Remiguszowi Sobańskiemu*, red. M. Pazdan, Katowice 2000
- Księga Sołtysińskiego – Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Sołtysińskiemu*, red. A. Nowicka, Poznań 2005
- Księga Sośniaka – Studia Iuridica Silesiana 1979, t. 5, dedykowane Profesorowi Mieczysławowi Sośniakowi*, red. M. Pazdan
- Księga Szurskiego – Międzynarodowy i krajowy arbitraż handlowy u progu XXI wieku. Księga pamiątkowa dedykowana doktorowi habilitowanemu Tadeuszowi Szurskiemu*, red. P. Nowaczyk, Warszawa 2009
- Księga Tomaszewskiego – Prawo prywatne i arbitraż. Księga dedykowana doktorowi Maciejowi Tomaszewskiemu*, red. J. Poczobut, A.W. Wiśniewski, Warszawa 2016
- Księga Zielińskiego – W poszukiwaniu dobra wspólnego. Księga jubileuszowa Profesora Macieja Zielińskiego*, red. A. Choduń, S. Czepita, Szczecin 2010
- Ludwiczak, MPP 1971, 1990, 1996 – W. Ludwiczak, *Międzynarodowe prawo prywatne*, Warszawa 1971, Warszawa 1990, Poznań 1996
- Między.Pr.Handl. 2013 – Międzynarodowe prawo handlowe*, red. W. Popiołek, Warszawa 2013
- Pazdan, *Prawo* 1987, 2010, 2012 – M. Pazdan, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 1987, 2010, 2012
- Nowe europ.pr.sp. – Nowe europejskie prawo spadkowe*, red. M. Pazdan, J. Górecki, Warszawa 2015
- Przybyłowski 1935 – K. Przybyłowski, *Prawo prywatne międzynarodowe. Część ogólna*, Lwów 1935
- Przybyłowski 1964 – K. Przybyłowski, *Kodyfikacyjne zagadnienia polskiego prawa międzynarodowego prywatnego*, SC 1964, t. 5, s. 3–66
- Przybyłowski 1966 – K. Przybyłowski, *Nowe polskie unormowanie problematyki kolizyjnej prawa prywatnego międzynarodowego*, SC 1966, t. 8, s. 3–37
- Sośniak, *Prawo* – M. Sośniak, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Katowice 1991
- Sośniak i in., MPR – M. Sośniak, B. Walaszek, E. Wierzbowski, *Międzynarodowe prawo rodzinne*, Wrocław–Warszawa 1969
- System*, t. 20 [A, B, C] – *System Prawa Prywatnego*, t. 20A, Warszawa 2014; t. 20B i t. 20C, Warszawa 2015, *Prawo prywatne międzynarodowe*, red. M. Pazdan
- Walaszek, Sośniak, *Zarys* 1968, 1973 – B. Walaszek, M. Sośniak, *Zarys prawa międzynarodowego prywatnego*, Warszawa 1968, 1973
- Wierzbowski, MOPSC – E. Wierzbowski, *Międzynarodowy obrót prawny w sprawach cywilnych*, Warszawa 1971
- Wpływ europeizacji prawa – Wpływ europeizacji prawa na instytucje prawa handlowego*, red. J. Krużalak-Jankowska, Warszawa 2013

Współczesne wyzwania – Współczesne wyzwania prawa prywatnego międzynarodowego, red. J. Poczobut, Warszawa 2013
 Zoll, MPP – F. Zoll, *Międzynarodowe prawo prywatne*, Kraków 1947

III. Czasopisma

ADR	– ADR. Arbitraż i Mediacja
AICr	– Archivum Iuridicum Cracoviense
At.	– Ateneum
AUL	– Acta Universitatis Lodziensis
AUWP	– Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo
BMS	– Biuletyn Ministerstwa Sprawiedliwości
Clunet	– Journal de droit international, fondé par E. Clunet
DPC	– Droit Polonais Contemporain
ECR	– European Court Reports (Zbiory orzecznictwa Trybunału Europejskiego)
EPS	– Europejski Przegląd Sądowy
Gaz.Sąd.War.	– Gazeta Sądowa Warszawska
GPR	– Zeitschrift für Gemeinschaftsprivatrecht
GSP	– Gdańskie Studia Prawnicze
ICLQ	– The International and Comparative Law Quarterly
IPRax	– Praxis des Internationalen Privat- und Verfahrensrechts
JfO	– Jahrbuch für Ostrecht
JPIL	– Journal of Private International Law
KPN	– Krakowski Przegląd Notarialny
KPP	– Kwartalnik Prawa Prywatnego
KSP	– Krakowskie Studia Prawnicze
MOP	– Międzynarodowa Organizacja Pracy
M. Praw.	– Monitor Prawniczy
M.P.Pr.	– Monitor Prawa Pracy
NJW	– Neue Juristische Wochenschrift
NP	– Nowe Prawo
NPN	– Nowy Przegląd Notarialny
OSA	– Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSN	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego –Izba Cywilna (także poprzednie nazwy)
OSP	– Orzecznictwo Sądów Polskich (poprzednio Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych)
OSPika	– Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
PES	– Problemy Egzekucji Sądowej
PiP	– Państwo i Prawo
PP	– Problemy Praworządności
PPC	– Polski Proces Cywilny
PPG	– Problemy Prawne Górnictwa
PPH	– Przegląd Prawa Handlowego
PPHZ	– Problemy Prawne Handlu Zagranicznego
PPiA	– Przegląd Prawa i Administracji
PPP	– Problemy Prawa Przewozowego

PPPM	– Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego
PPWiP	– Problemy Prawa Wynalazczego i Patentowego
Pr. Spółek	– Prawo Spółek
PS	– Przegląd Sądowy
PSM	– Przegląd Stosunków Międzynarodowych
PUG	– Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego
PwHZ	– Prawo w Handlu Zagranicznym
PWOWI	– Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej
PWPMEiP	– Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego
PWS	– Problemy Wymiaru Sprawiedliwości
PYIL	– The Polish Yearbook of International Law
Rabelsz	– Rabels Zeitschrift (oraz poprzednia nazwa „Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht”)
RCDIP	– Revue critique de droit international privé
Rec. des Cours	– Recueil des Cours de l’Académie de Droit International de la Haye
RP	– Radca Prawny
RPEiS	– Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
RPiE	– Ruch Prawniczy i Ekonomiczny
SC	– Studia Cywilistyczne
SIS	– Studia Iuridica Silesiana
St. et Doc.	– Studia et Documenta
St. Iur.	– Studia Iuridica
St. Pr.-Ek.	– Studia Prawno-Ekonomiczne
St. Praw.	– Studia Prawnicze
St. Prawa Pryw.	– Studia Prawa Prywatnego
SZIER	– Schweizerische Zeitschrift für Internationales und Europäisches Recht
TiGM	– Technika i Gospodarka Morska
TP	– Themis Polska
TPP	– Transformacje Prawa Prywatnego
ZEuP	– Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
ZEV	– Zeitschrift für Erbrecht und Vermögensnachfolge
ZfOR	– Zeitschrift für Ostrecht
ZfRV	– Zeitschrift für Europarecht Internationales Privatrecht und Rechtsvergleichung (dawniej: Zeitschrift für Rechtsvergleichung)
ZN IBPS	– Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego
ZNUJ	– Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego Prace Prawnicze
ZNUMK	– Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Prawo
ZSR	– Zeitschrift für Schweizerisches Recht
ZVglRWiss	– Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft

Pełna informacja bibliograficzna o pozycjach powoływanych w przypisach w formie skróconej jest podana w literaturze do poszczególnych paragrafów.

PRZEDMOWA DO WYDANIA SZESNASTEGO

Do niedawna prawo prywatne międzynarodowe stanowiło składnik prawa wewnętrznego każdego państwa. Każde państwo miało więc własne prawo prywatne międzynarodowe. Osobliwością tego działu prawa było pojawianie się wśród jego źródeł aktów legislacji międzynarodowej. Liczba norm kolizyjnych pochodzenia konwencyjnego stopniowo się zwiększała.

Obecnie w prawie prywatnym międzynarodowym państw członkowskich Unii Europejskiej trzeba wyróżnić dwie części składowe: europejskie i krajowe prawo prywatne międzynarodowe. Wśród źródeł prawa prywatnego międzynarodowego występuje także wiele konwencji. Taki stan istnieje również w Polsce.

W podręczniku zostały objaśnione unormowania zarówno europejskiego, jak i krajowego prawa prywatnego międzynarodowego. Uwzględniono również najważniejsze kolizyjnoprawne regulacje konwencyjne.

Nowa polska ustawa o prawie prywatnym międzynarodowym została uchwalona przez Sejm w dniu 4 lutego 2011 r. Weszła ona w życie w dniu 16 maja 2011 r. W obecnym wydaniu podręcznika jej postanowienia są omawiane we fragmentach poświęconych prawu krajowemu. W razie potrzeby bliższego zapoznania się z przepisami ustawy z 1965 r. mogą okazać się przydatne poprzednie wydania podręcznika.

Przy ostatecznej redakcji podręcznika udzielił mi pomocy mgr Krzysztof Pacuła, za co składam mu serdeczne podziękowania.

Maksymilian Pazdan
Katowice, sierpień 2016 roku

Część
OGÓLNA

WIADOMOŚCI WSTĘPNE

§ 1. Pojęcie i zadania prawa prywatnego międzynarodowego

Literatura: Przybyłowski 1935, § 1; W. Ludwiczak, *Między normą kolizyjną a prawem jednolitym*, RPiE 1958, nr 1; K. Przybyłowski, *Zagadnienie definicji prawa międzynarodowego prywatnego*, Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego 1958, 13; A. J. Jakubowski, *Funkcje i zakres prawa prywatnego międzynarodowego*, PiP 1966, z. 11; H. Trammer, *Zasięg obowiązywania prawa prywatnego międzynarodowego*, PiP 1966, z. 12; J. Skąpski, *Unification des règles des conflits de lois et unification du droit interne*, AICr 1968, vol. I; J. Jakubowski, *Nowe drogi rozwoju międzynarodowego prawa prywatnego*, PiP 1975, z. 12; M. Sośniak, *Considérations sur l'étendue et l'objet du droit international privé*, PYIL 1983, vol. XII; S. Sołtysiński, *Recenzja z pierwszego wydania niniejszego podręcznika*, PiP 1988, z. 11; A. Mączyński, *Wskazanie kilku praw przez normę kolizyjną prawa prywatnego* (w:) *Księga Skąpskiego*, s. 231–247; M. Pazdan, *O niektórych osobliwościach poszukiwania prawa właściwego* (w:) *Księga Sobańskiego*, s. 338–350; tenże (w:) *System*, t. 20A, s. 1 i n.

I. Prawo prywatne międzynarodowe w znaczeniu wąskim

Międzynarodowy ruch osobowy oraz międzynarodowy obrót gospodarczy to główne źródła częstego występowania w dzisiejszych czasach sytuacji życiowych (stosunków) powiązanych z więcej niż jednym obszarem prawnym (obszarem prawnym więcej niż jednego państwa). **Sytuacje (stosunki) tego rodzaju bywają nazywane sytuacjami (stosunkami) międzynarodowymi, transgranicznymi lub sytuacjami (stosunkami) z elementem obcym (zagranicznym).**

Przykłady: obywatelka polska zawiera związek małżeński z obywatelem francuskim; obywatel polski w czasie pobytu w Bułgarii powoduje wypadek samochodowy, w wyniku którego szkody doznaje obywatel turecki mający miejsce zamieszkania w Niemczech; polska spółka zawiera umowę o budowę kompletnego obiektu przemysłowego z inwestorem marokańskim.

❓ W takich wypadkach pojawia się pytanie: jakie prawo (prawo jakiego państwa) zastosować?

- 2 **!** Odpowiedzi na to pytanie udzielają specjalnie w tym celu sformułowane normy, tzw. **normy kolizyjne**. Normy te rozgraniczają sfery działania systemów prawnych w przestrzeni przez określenie ich właściwości (kompetencji). Są więc normami dotyczącymi stosowania norm merytorycznych (normami o normach) i stąd **w nauce prawa prywatnego międzynarodowego określa się je czasem mianem „norm kompetencyjnych”**. Kształtują jednak kompetencję sądu do orzekania według treści norm wchodzących w skład takiego albo innego systemu prawnego. Innymi słowy, **określają, jakie prawo (prawo jakiego państwa) powinno stanowić podstawę rozstrzygnięcia danej sprawy**. Ustanawiają zarazem obowiązek stosowania – przy ocenie sprawy, o którą chodzi – norm należących do takiego lub innego systemu prawnego. Takie właśnie normy kolizyjne wchodzi w skład prawa prywatnego międzynarodowego.

! **Prawo prywatne międzynarodowe w swej kolizyjnej części obejmuje przeto ogół norm rozgraniczających – w stosunkach z zakresu prawa cywilnego, rodzinnego i opiekuńczego oraz prawa pracy – sfery działania systemów prawnych różnych państw przez określenie, które z nich należy stosować.**

Objaśnienie to nawiązuje do wypowiedzi Przybyłowskiego 1935, s. 2: „Prawem prywatnym międzynarodowym jest ogół norm rozgraniczających w stosunkach prywatnoprawnych sfery działania praw różnych państw, a to przez określenie, które z nich należy zastosować”. Por. też Wałaszek, Sośniak, *Zarys* 1973, s. 8.

Dla tak rozumianego pojęcia tego prawa przyjmujemy nazwę: **prawo prywatne międzynarodowe w znaczeniu wąskim**. Stwierdzenie to zapowiada, że możliwe jest również szerokie ujęcie pojęcia prawa prywatnego międzynarodowego, o czym niżej.

- 3 W przeszłości prawo prywatne międzynarodowe stanowiło część prawa wewnętrznego każdego państwa. Każde państwo miało więc własne prawo prywatne międzynarodowe. Obecnie w państwach członkowskich Unii Europejskiej należy wyróżnić dwa składniki: **europejskie (unijne) i krajowe prawo prywatne międzynarodowe**. Dotyczy to także naszego państwa i obowiązującego u nas prawa prywatnego międzynarodowego.

Normy krajowego prawa prywatnego międzynarodowego poszczególnych państw zostały ukształtowane pod wpływem różnych czynników, zachodzą więc między nimi – niekiedy dość znaczne – różnice. Temu zróżnicowaniu starano się zapobiec, podejmując wysiłki zmierzające do **ujednoczenia norm kolizyjnych prawa pry-**

watnego międzynarodowego, m.in. w drodze umów międzynarodowych¹, przede wszystkim wielostronnych, obejmujących większą liczbę państw lub pewne ich grupy, oraz umów dwustronnych. Mieliśmy więc do czynienia ze zjawiskiem „umiędzynarodowienia” do pewnego stopnia omawianej dziedziny prawa.

Konwencje, których uczestnikiem jest Polska, zostaną wymienione w § 3 niniejszego rozdziału.

Trzeba też wspomnieć, że po zmianie (mocą Traktatu Amsterdamskiego) brzmienia art. 65 TWE (obecnie art. 81 TFUE) pojawiły się nowe możliwości dla prawodawcy unijnego. W zakresie niezbędnym do zapewnienia należytego funkcjonowania rynku wewnętrznego prawodawca ten może podejmować działania unifikacyjne obejmujące normy określające właściwość sądu oraz właściwość prawa. Traktat Lizboński kompetencję tę wzmocnił. O pierwszych krokach podjętych na tej drodze będzie mowa w § 3 pkt III niniejszego rozdziału. Po dniu 1 maja 2004 r. przedsięwzięcia te są doniosłe także dla Polski.

Organ każdego państwa stosuje przede wszystkim normy kolizyjne prawa prywatnego międzynarodowego obowiązujące w danym państwie (w jego siedzibie). 4
Mogą to być normy pochodzenia czysto krajowego lub międzynarodowego. Kwestia stosunku krajowych norm kolizyjnych do norm pochodzenia międzynarodowego (w tym także norm prawa unijnego) zostanie wyjaśniona w dalszych rozważaniach.

Normy kolizyjne obcego prawa prywatnego międzynarodowego mogą być stosowane jedynie na podstawie i w granicach dopuszczonych przez normy kolizyjne obowiązujące w danym państwie. Rolę taką odgrywają normy o **odesłaniu**.

Nie wszystkie normy kolizyjne prawa prywatnego międzynarodowego rozumianego wąsko skonstruowane są identycznie i spełniają takie same funkcje. Oprócz norm, za których pośrednictwem następuje **wskazanie prawa właściwego** (np. art. 11–27 ustawy z 2011 r.), istnieją normy powołane do wypełniania jedynie różnych **funkcji pomocniczych** (por. np. art. 5, 6, 7, 8 ustawy z 2011 r.). Ich rola jest zresztą znaczna. Oddziałują one na funkcjonowanie mechanizmu kolizyjnoprawnego, którego główne instrumenty stanowią normy należące do pierwszej grupy. Uzupełniają i wzbogacają ten mechanizm. 5

 Przepisy prawa prywatnego międzynarodowego ujmowanego wąsko są w przeważającej mierze przepisami bezwzględnie wiążącymi (*ius cogens*). Wola stron może stanowić podstawę wskazania prawa właściwego jedynie w przypadkach

¹ Duże zasługi w dziele unifikacji norm kolizyjnych w skali międzynarodowej ma Konferencja Haska Prawa Prywatnego Międzynarodowego. Por. A. Zieliński, *Haska Konferencja Prawa Prywatnego Międzynarodowego*, PiP 1982, z. 11, s. 61 i n.

Maksymilian Pazdan – profesor doktor habilitowany nauk prawnych; profesor honorowy i doctor honoris causa Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, profesor zwyczajny Akademii Leona Koźmińskiego w Warszawie; członek Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego (1996–2015).

Podręcznik zawiera zwięzły wykład z zakresu prawa prywatnego międzynarodowego obowiązującego w Polsce. Autor uwzględnił osiągnięcia współczesnej doktryny zagranicznej i krajowej oraz najnowsze orzecznictwo. Oprócz ustawy – Prawo prywatne międzynarodowe z 2011 r. w książce uwzględniono kolizyjnoprawne regulacje unijne i konwencyjne. Najważniejsze z nich – rozporządzenie „spadkowe” nr 650/2012 z 4 lipca 2012 r. – jest obecnie głównym źródłem prawa w zakresie spraw spadkowych. Unormowano w nim:

- jurysdykcję,
- prawo właściwe,
- uznawanie i wykonywanie orzeczeń,
- dokumenty urzędowe i ugody spadkowe,
- europejskie poświadczenie spadkowe.

Podręcznik jest przeznaczony dla studentów prawa uczelni wyższych wszelkich typów.

9788380928428 W16P01

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA 801 04 45 45, FAX 22 535 80 01
ZAMOWIENIA@WOLTERSKLUWER.PL
WWW.PROFINFO.PL

ISBN 978-83-8092-842-8

9 788380 928428

LEX Student
— Prawa